

Љиљана М. Ћук¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

САН О ГРАДУ: ИДЕАЛНО МЕСТО, КВАДРИРАЊЕ КРУГА

Апстракт: Задивљен лепотом Дубровника, Иво Андрић подвлачи свој увид о жртвовању за оно што је вредно и што је опстало кроз време, у овом случају, за лепоту града. У раду се дефинишу саставне речи синтагме „сан о граду”, позајмљене из Андрићеве кратке импресије, да би се дошло до темељних појмова и изнашао методолошки оквир за анализу. Наведени су најпознатији модели идеалних градова-држава кроз историју: од Државе Платона и Ликургове Спарте Плутарха, преко Филаретове Сфорцинде, Утопије Томаса Мора, Кампанелиног Града Сунца и Бејконове Нове Атлантиде, све до вртних градова Ебинизера Хауарда, покушаја да се оживи Платонова идеја у пустињи Аризоне Паола Солерија, те Стакленог града Жељка Малнара. Потреба за идеалним местом огледа се у људској имагинацији о Шамбали, Агартти, Тули, Хипербореји, Елдораду, коначно, огледа се у идеји Раја. Спољашњи путеви који воде до идеалног места укрштају се са унутрашњим путевима у тачки људске душе, а да би се на том „простору тачке” постигло квадрирање круга, потребно је оно што је велики нобеловац знао и о чему је писао – потребна је жртва и поковање законима.

Кључне речи: лепота, идеално место, утопија, Платон, жртва, град.

1.

1.1. Увод

„Лепота (града) створена је на жртви (одрицању, раду) и на поковању законима (божанским)”, теза је Андрићева у краткој цртици с пута. Колика је жртва, онолико је и трајање онога за шта је жртва учињена. Или лепше: „Ду-

¹ljiljana_cuk@ff.uns.ac.rs

жина века [нечег] се мери по величини жртве којом је [то нешто] откупљено” (Андрић 1980: 190). Људска чежња за савршеним местом унутар себе самог пројектује се на спољни свет како би се изнашле оне силе и мере које наша слепа душа без огледала света не може познавати. Дубровник (1), над чијом је лепотом Иво Андрић остао затечен, полазни је топос за извођење замисли да се у овом раду упише кружница смисла над квадратом задатих ствари. Линија подузетог истраживања иде даље до урбаних утопијских модела Платона, Мора, Кампанеле и Бејкона (2), помера се ка покушају урбаног друштвенополитичког опросторавања смисла и реда (Спарта, Сфорцинда, Вртни градови Ебинизера Хауарда, Акросанти Паола Солерија (3)), и долази до идеје самог Раја (4), као крајње утопијске пројекције смисла и реда.² После пређеног истраживачког пута, на који нас је навео Платон својом Светом геометријом и усмерио Андрић својом „светом трговином” („Видим да је лепота и целисходност сваког облика искупљена жртвом” (Андрић 1980: 190)), поставља се питање да ли се човек који жртвује људско зарад божанског приближио еквилибријуму и решењу загонетке свог постојања. Андрићево дело које траје у времену јесте одговор на то питање.

1.2. Чаробна авлија

У поднаслову кратке импресије „Сан о граду” у збирци кратке прозе Иве Андрића *Стазе, лица, предели* (1976: 187) спомиње се мала драма Иве Војновића, Дубровчанина и Андрићевог пријатеља, *Машкарате испод купља*.³ Премда Војновићеве „покладне маске у поткровљу (испод црепа)” (да преведемо непознате речи), са свом својом песничком свежином дубровачког колорита, горе од жала и јада због оживљених страсти двеју усамљених дубровачких госпођа и њихове женске послуге, где се једно девојче опрашта од живота и којој њене госпође приређују психо-драму (како се то данас каже) не би ли са овог света отишла колико толико срећнија, Андрић ниједном речју не упућује на само то дело. Он из *Машкарата* позајмљује тек неколико речи (дубровачке скале, купље и комин, лукернар, параван и лепезу), које ће видети у чаробној авлији где је случајно залутао, и на томе се све завршава.

Андрић се успео на Горњи Конал (Дубровник) и „сунчао се дуго у заветрини неке капелице”. Наишао је потом (у узаној улици високих зидова) на „једна

² Репрезентативни узорак урбаних модела из обиља других изабран је на основу субјективне процене о њиховој утицајности и на основу орфијско-питагорејске парадигме на којима ти модели почивају.

³ Војновић, Иво (1922), *Машкарате испод купља, три часа једног покладног scherzo*, Загреб: Кр. земаљска тискара.

стара врата са зарђалим гвожђем”. Није он ту никог тражио, но позвонио је радозналости ради. Некакав чичица отворио му је и ћутке, као да је то најнормалнија ствар на свету, спровео га у авлију. Пред писцем је пукао видик који га доводи до стања тихе и сетне задивљености. Лепота, сунцем обасјан град, повод је за његову контемплацију. Но, гледајући Дубровник, „његове куле, терасе, куполе, дворишта, вртове и море”, писац нам не говори о самом граду, већ пре о себи („Мирна снага, власт над самим собом, и страст за стварањем” (1981: 187)) и о својој поетици („Видим да је лепота и целисходност сваког облика искупљена жртвом: рада и подвргавања законима” (1981: 190)).

Андрићева синтагма „сан о граду” крије у себи ноту оријенталног уживања у чулном доживљају. Он као да каже: „Посматрам панораму града, очаран сам, размишљам и сневам”. Његов тон носи ноту „пеливанлука”, како би он сам рекао. Он као да се игра, али његова игра је озбиљна, а увиди не могу бити озбиљнији... Понукани Андрићевим примером, испловимо и ми трагом снова и потражимо идеалне градове на линији која спаја море са небом.

1.3. Сан

Ова реч има широко поље значења. Сан је психички доживљај и дешава нам се (углавном) током ноћи. Он има своје фазе и класификован је у односу на активности мозга. Компензује дневне душевно-менталне токове и неутралише њихове набоје. Постоје и дневна сневања, сањарење. Што се дубље спуштамо у несвесно, веће је одсуство активног принципа. Тзв. лусидне снове карактерише одређени степен будности и јасних представа, али тело је и даље пасивно, а ум је нискофреквентан, дакле, смирен, пасиван. Кад јасним сликама свести придодамо активни принцип смисленог промишљања, вишег циља и воље, сан постаје визија. То је идеја којој је циљ остварење.

1.4. Град

Реч „град” некада је означавала тврђаву, утврђење, замак, а у прадавна времена ограђени простор.⁴ То је „велико насељено место, административни, културни, трговачки и индустријски центар једног краја, области.”⁵ Вук Ст. Караџић у *Српском рјечнику* ([1852]: 101) под одредницом „град” бележи до-

⁴ Праиндоевропски корен је **g^hord^h-o-*, **g^hortós*; индоевропски **gherdh-* (с превојем **ghordh-*) и значи „оградити”. Праславенско **gordъ* значило је „ограда, врт” (од дугог танког пружа), словенско означава и „насеље”. (Нпр. еквивалент у санскриту је *grhás* „кућа”). (Скок 1971: 322). Енглеске речи *garden* (башта) и *yard* (двориште) истог су корена, као и чешко одн. словачко *hrad* (замак).

⁵ *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1967: 547.

витаљиву узречицу: „У град кад хоћеш, из града кад пусте”. Постоје разни изрази који у себе укључују реч „град”: „вечни град” (Рим), „град светлости” (Париз), „град мртвих” (гробља), „студентски град”, „филмски град” (Холивуд), „градови-хероји” (Лењинград, Одеса, Севастопољ, Стаљинград, Дрвар, Београд...), „Забрањени град” (Царска палата у Пекингу), „Изгубљени град” пуковника Персија Фовсета (никад пронађени Елдорадо у шумама Амазоније),⁶ „Слободни град” (нпр. Кристијанија, комунални квартал у Данској, ипак не толико трулој, усред Копенхагена). Постоје потонули градови, мртви градови (Старог света), градови будућности, *Невидљиви градови* Итала Калвина, *Градови и химере* Јована Дучића, *Стаклени град* Жељка Малнара, митски градови (Шамбала, Агарта, Тула), вртни градови Ебинизера Хауарда итд.

1.5. Визија и утопија

Визија града је у одређеном смислу утопистичка већ и због чињенице о пропадљивости материје. Она је у одређеном, и мање одређеном смислу наше уточиште од бесмисла, арка у коју смо приљежно сабрали све до чега нам је стало, оно што је најважније за опстанак достојанства наше врсте. Човек тежи да доведе у ред своје послове. Време такође прави свој ред, само што је његов ред наш неред, наше ништавило. Све визије градова носе зрно утопије, али то им не умањује могућу остваривост, век или сврху. Исто је и са човеком кад долази на овај свет. Намера егзистенције која га шаље на пут чини се као утопија, ватрометна полуција, али шта је достигнуто, шта се хтело, у чему се успело у овом космичком послу – ми не можемо рећи ништа.

1.6. Живот, Велики Градитељ

Одакле долази идеја да се направи кућа, или град, или држава? Долази одакле одакле и све друго. Неко је рекао да идеја налази човека, а не обрнуто. (Мора бити да се идеје бескрајно досађују док не нађу zgodну прилику за „уземљење”.) Нагон за стварањем и жива, делатна потреба за бољим светом, бољим местом, плус умеће и воља, и све то у високом напону, неопходно је да се састане ово двоје: човек и идеја. Кључни моменат у покушају да се разуме чаробна формула великог градитеља јесте „боље место”. Али свако има своју представу о бољем месту. Добро (боље и најбоље) у приличној мери је релативна категорија. У то боље место желимо да утекнемо од овог у којем смо. Ако се сложимо око

⁶Први (а бестселер) роман *The Lost City of Z* (2009) америчког новинара Дејвида Грана о опсесији пуковника Персија Фовсета, који нестаје у Амазонији, говори и о личној опсесији самог овог аутора.

тога да је место (или пре: време) у којем смо се обрели „дистопија” (налази се на супротном крају од утопије, њена је негативна крајност), јасно је да нам је потребно место на којем нам је добро, место где вредности нису наопако постављене, где новац није на пиједесталу моћи. (На страну сада чињеница да је управо време, у смислу епохе, оно што одређује квалитет неког простора и да исто место може бити и добро и лоше у различитим историјским тренуцима.) Визија о бољем, дакле, настаје из нелагоде због постојећег. Да нам је добро, не бисмо ништа поправљали.

2.

2.1. Димензије Раја

Слободни зидар, кад приступа послу градње, призива Великог градитеља, Божански Логос који је из Себе оваплотио свет. За Платона (427/428–347/348) Творац је Демијург, велики градитељ васионе. „Ко не зна геометрију, нека не улази”, наводно је писало изнад улаза у Академију. Платон је развијао своје идеје о полису у *Држави* и *Законима*, али и у *Тимају* (где се говори о потонулом континенту Атлантиди) и *Критији* (недовршеном делу о идеалној земљорадничкој држави насупрот освајачкој поморској Атлантиди).⁷ Урбане утопије настају у старој Грчкој.⁸ Платон је критиковао демократско уређење Атине, посебно згрожен начином на који је завршио његов учитељ Сократ, најбољи од најбољих атинских грађана. Питагорејско образовање, али и разочарање у Атину, у Сиракузу и тиране, обликоваће Платонове идеје о идеалном месту. У *Законима* он пише да је главни циљ Магнезије добробит и срећа свих грађана (у које не спадају много бројнији робови јер је ропство природни поредак ствари за оновремене филозофе). За нас је данас веома чудна Платонова идеална држава-град. Она је тоталитарна (постоје три касте и оне су богодане и међусобно непроходне); утопистичка (глава државе, тиранин, отпоран је на пороке и нема приватне својине, као ни чувари и филозофи; ове две касте не користе злато и сребро „јер су богови у њих већ уградили и злато и сребро”); расистичка (најбољи људи се спарују са најбољим женама да би се изродила најбоља деца, инфериорнији треба да се размножавају што

⁷ Ова дела настала су у периоду 370–360 г. п. н. е. У њима се Платонов појам државе мењао и, да тако кажемо, приземљивао. У *Држави* је идеални град Калиполис (у преводу „лепи град”). У *Тимају* и *Критији* Платон говори о пра-Атини и Атлантиди, да би у *Законима* врло фрагментарно говорио о урбаном простору, што би имао бити град Магнезија са средиштем на Криту.

⁸ „Утопија је идеално замишљена земља, заједница са савршеним друштвеним односима где владају благостање и срећа” (Клајн и Шипка 2006: 1297).

мање). „Политичка структура друштва и облици града су суштински повезани” (Пушић 1995: 471), па није чудно што Платон предлаже како полис треба да изгледа. У своје описе он је, међутим, уткао наизглед бесмислене, мистичне бројеве питагорејаца. Наиме, његова држава треба да је кружног облика, обима 31.860 стопа, а „породичних јединица” треба да буде ни мање ни више него укупно 5.040.⁹ Ове цифре су прецизне јер говоре о астрономским односима Сунца, Земље и Месеца.¹⁰ Кад се формира круг истог обима (од 31.860 стопа), пречник тог круга износи 5,040 миља. Не би ли се драгоцену информацију заштитила и предала вековима, исти бројчани низ се понавља у монументима старих цивилизација.¹¹ У *Тимају* Платон наводи нерешене математичке проблеме, објашњава природу четири геометријска тела која повезује с елементима физичког света, у *Држави* помиње „савршени број”, објашњава Златни пресек. Његов „сан о граду” утицао је на све потоње снове о градовима, не рачунајући источну хемисферу света, но Платона је заправо надахнула Спарта.

2.2. Ликургова Спарта

Беше то чврста, милитарна, постојана држава (трајала је петсто година), у чије темеље је уграђен „утопијски мит” (с могућим примесима чињеница) о њеном утемељивачу Ликургу.¹² У биографији о Ликургу (написаној око 100. г. п. н. е.) Плутарх (45–120) приповеда да је његов јунак (који је наводно живео у 7. в. п. н. е.) обишао Египат, Либију, Шпанију, да је чак стигао до Индије и да је управо он открио Хомерове спевове и донео их на Хелладу. Ликург се надахнуо идејама с разних страна света, али је тек у Делфима добио подстрек да напише своје законе (Велику ретру). По повратку у Спарту извео је „пуч”, краљ је побегао, али га је Ликург вратио на власт и увео Старешинско веће од 28 старца.¹³ Ово веће посредовало је између краља и демоса и одржавало равнотежу власти. Идеал државе била је савршена војничка спретност и ро-

⁹ „Нека дакле – да наведемо неки прикладан број – буде 5040 посједника земљишта и бранитеља подијељених делова” (Платон 1957: 143).

¹⁰ Збир полупречника Земље и Месеца је 5.040 миља. Квадрат уписан над нашом планетом има обим од 31.680 миља, што је 4×7.920 , а 7.920 миља износи пречник Земље.

¹¹ Тако и обим круга око Стоунхенца износи 316,8 стопа. Ако се висина Велике пирамиде у Гизи, те књиге у камену, узме за полупречник круга, тим се кругом може описати њена квадратна база.

¹² „Ликург” значи „вуков посао”, в. Грејвс: 1990: 646.

¹³ Плутарх приписује Ликургу питагорејске идеје. Он каже да је по Аристотелу остало 28 старешина јер су двојица побегла, а да их је морало бити 30. Али, по Плутарху, тај је број узет зато што се „он добива од седмице помножене са четири и што је, будући да чини зброј својих фактора [$28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$], први савршени број последице шестнице” (Плутарх 1988: 106).

дољубље. У „идеалној” Спарти постојала је једнакост грађана („еуномија”) у имовини и храни јер је Ликург, наводно, наговорио све своје суграђане да се одрекну земље коју поседују, а затим је поново поделио сву ту земљу на једнаке части. Забранио је употребу злата и сребра за ковање новца, тј. направио је новац који није вредео нигде осим у Спарти. Установа „сиситије” (заједничка кухиња) докрајчила је неједнакост. И сам краљ је јео исто што и било који други становник полиса. Војни логор Спарта чини се идеалном комуном, где сви имају једнако и где је све заједничко. Ово се није односило на хелоте (робове), који су држани под челичном стегом горе него игде у Хелади. Ликург је, „сматрајући да срећа цијелога града [...] настаје врлином и унутрашњом слогом, све уредио и удесио према том циљу да Спартанци, поставши слободни, самодостатни и тријезно умерени, остану такви што је могуће дуже. Ту основу политичког поретка преузео је и Платон [у Држави]...” (Плутарх 1988: 106).

2.3. Љубитељ врлине

У *Трактату о архитектури* Антонија Аверлина Филаретеа (1400–1469), насталом између 1460. и 1464. године, град Сфорцинда (по принцу града Милана Галецу Сфорци) има основу осмокраке звезде. Окружује га двоструки бедем са осам капија. Од капија у центар воде булевари. Један кружни булевар пресеца радијалне.¹⁴ Филаретеов пројекат је по својој друштвеној садржини, равномерном размештају тргова, геометријској правилности контура града и његове радијалне мреже улица са јасно наглашеним значајем градског центра, извршио пресудан утицај на развој теоријских радова о идеалним градовима.¹⁵ Схема Сфорцинде постоји у центрима великих европских градова: Паризу, Бечу, Будимпешти. Иако Филаретеово дело није штампано до 19. века, хронолошки гледано, оно је први значајнији покушај да се реше урбани пробле-

¹⁴ „Облик правилне звезде добијен је преклапањем два квадрата, са страном од око 3.500 метара [...] У средишту града замишљена је група од три правоугаона трга, од којих се разилази према свим угловима звезде, шеснаест радијалних улица [...] На пресеку радијалних улица са кружном улицом, Филарете предвиђа низ наизменично већих и мањих тргова [...] Свака друга улица је била замишљена као пловни канал, праћен тремовима. Замисао о увођењу пловног саобраћаја у градску саобраћајну мрежу спроведена је до самог градског центра...” (Малдини 2004: 507–508). Леонардо да Винчи (1452–1519) за Сфорцу (али Лудовика) презентовао је свој модел идеалног града којим би се преуредио Милано (што се није никад остварило). Према визији генијалног Леонарда, град треба да је поред мора или на реци; река треба да помоћу мреже канала одводи нечистоћу, а ширина улица треба да је једнака висини зграда у њој. Предвидео је улице у два нивоа, горњи за пешаке, а доњи за колски саобраћај, где би нивои били повезани степеништем (в. Малдини 2004).

¹⁵ „Своје идеалне градове представили су у Италији Леон Батиста Алберти, Франческо ди Ђорђо Мартини, Андреа Паладио, Ђорђо Вазари Млађи, Вићенцо Скамонци...” (2004: 509).

ми уређених градских целина. О тамној страни идеалне Сфорцинде мање се зна. Богдановић каже за овог „љубитеља врлине” (превод речи *filarete*) да је из претеране љубави према врлини замислио свој град „као прави правцати овоземаљски пакао”. Наиме, у центру Сфорцинде требало је да стоји Кула порока и врлине, до пола грешна, од пола врла, са јавном кућом у подруму и библиотеком, академијом и опсерваторијом на врху. На тргу преко пута Куле башкарио би се импозантни затвор за разноврсне кажњенике, а велелепно здање Ергастолон беше намењено снажнијим злочинцима, где се њихов физички рад искоришћавао у црној и жалобној сценографији ентеријера (за више в. Богдановић 1987).

2.4. Нема таквог места

„Према једној библиографији утопија [...], наводе се 1.232 референтна наслова” (Пушић 1995: 470). „Прва урбана утопија након гашења хеленских градова” (1995: 473) јесте она **Томаса Мора** (1478–1535), написана 1516. године. Настала је као одговор на друштвене и државне кризе Лондона. Реч „утопија” значи „нема таквог места”.¹⁶ Ипак, она је израз вечног сна о месту савршеног устројства. Морова *Утопија* је невероватно напредна за време у којем је настала. Комунисти у њој препознају зачетке социјалистичких идеја. Будући да је био лорд канцелар, први човек после краља и да је имао увид у отворене и скривене механизме устројства државе, Мор је све зло видео у приватној својини и новцу („Док у мислима посматрам и размишљам о државама које данас у свету постоје, свуда видим, тако ми бога, само неку заверу богатих који се, тобож за рачун и у име државних интереса, боре једино за своје личне интересе...” (Мор 1951: 180). На острву Утопији има 54 града, што је очигледан али слаб ехо Платонових 5.040 породица на Магнезији; главни град Утопије је Амаурот, који река дели на два једнака дела; нема приватне својине, свако добија према потребама; ради се шест сати дневно; кућа се мења сваких десет година (како се Утопљани не би одвећ везали за приватну својину); две године становници градова проводе на селу; људи једу у заједничким просторијама („Суморне Морове мензе биле су само ренесансне реплике спартанских, дорских, питагорејских ‘заједничких трпеза’”, Богдановић 1986: 287); власт је изборна. Расправљање о државним пословима изван Сената доноси смртну казну. Постоји слобода вероисповести, али је општеприхваћена идеја да је Бог

¹⁶ На енглеском се утопија („не-место” од грчког *οὐ* („не”) и *τόπος* („место”)) и еутопија („добро место” од грчког *εὖ* („добар”) и *τόπος* („место”)) исто читају – као „утопија”, па овде треба потражити Морову могућу игру значењима.

само један. Опањкавање друге вере кажњава се прогоном. Кажњени грађани могу постати робови. Мор је зачетник теорије да казна треба да буде васпитно-поправна мера. За разлику од Макијавелија (*Владар*, 1513), „свети сер” је против прљавих политичких метода. Држава треба да ради на свом процвату, а не да осваја нове земље („Донесите закон да они који су разрушили села и паланке морају поново да их изграде сами...” Мор [1516] 1951: 185). У Утопији државни апарат сведен је на минимум, а Црква је одвојена од државе. Циљ људског живота јесте срећа и тежња ка хармонији и лепоти. Настао по моделу Платоновог *Критије*, главни јунак романа Рафаел Хитлодеј (*Hythlodæus*, „наклапало“) одбија сваку сарадњу са властима, што је рефлексивна пишчеве принципијелности. Наиме, Томас Мор није дао свој благослов Хенрику Осмом у вези са пословима отцепљења од Рима ни после тамновања и уцењивања, и краљ, који је иначе волео и поштовао овог изузетног човека, дао га је погубити. Свети Тома Мор, заштитник државника и политичара, канонизован је од стране папе Лава Тринаестог 1886. године као светац мученик.

2.5. Град Сунца

Личност од интегритета, Мор се није покорио законима, оличеним у фигури напраситог краља, но оном унутрашњем судији. Положио је главу на пањ, жртвујући највредније: живот за уверење. **Томазо Кампанела** (1568–1639) прошао је још горе. Њега је судбина, тај „једини законодавац” (како каже Платон), притиснула челичним менгелама. Након младости проведене у манастиру, Кампанела зреле године (27 година), проводи у тамници, где је мучен чак седам пута. Јер, супротставити се законима, врло често значи радити праву ствар, чак и кад је цена максимална, наиме, кад је цена људски живот. Док је генијални канцелар лорд сагледао узроке несреће у неправедној расподели новца и моћи, Кампанела је идеалиста. *Град Сунца* написао је 1602. године у затвору, а објавио га тек 1627. Кампанелин град лежи на острву, окружен је са седам бедема (као Моров Амаурот). Треба га замислити као седмослојну „торту Вавилонску” (Богдановић 1986: 321). Уместо касте ратника у Платоновој држави, овај град чувају сви грађани. Као да није био манастирско дете и читао *Нови завет*, Кампанела устројава закон одмазде. С друге стране, он признаје жени иста права и дужности као мушкарцу, што је за оно време огроман помак (иако је већ било прошло два века од *Doctora Angelicusa*, Св. Томе Аквинског (1225–1274), за којег је жена *homo imperfectus*). *Град Сунца* је наивна астролошко-кабалистичка студија: има седам бедема, појављује се седам златних кандила, седам планета, има укупно 7 x 7 свештеника, 7 x 2 научника;

шест застава са 6 x 6 знакова; три заповедника; три стиха стоје испод сваког цртежа који приказују биће, ствар или појаву на зидовима атељеа за учење. Кампанелин град није ни република ни монархија. Врховни поглавар Хох има сву власт, но она је изборна. Према начелима магијске еугенике, сексуално сједињење је, да тако кажемо, државно. Парови се спарују као код Платона зарад здраве репродукције. Свако дете је заједничко, припада целом друштву. Сви су једна породица, сви су браћа и сестре. Деца уче у природи, воде их занатлијама да уче занате. Сваки је рад користан. Кампанела смањује Морово шесточасовно радно време на четири часа. Пољски рад се сматра свечаношћу. Сви спавају у великим спаваоницама, једу у великим трпезаријама, једнако су обучени. Све је код Кампанеле заједничко, па и жене. Оне се не шминкају, већ су од пољског рада лепе и румене. Као да није довољно фантазирао, Кампанела својим грађанима удељује свету болест – епилепсију.

2.6. Атлантида

Нова Атлантида (1627) незавршени је роман и утопија сер Френсиса Бејкона (1561–1626), барона од Верулама и виконта Сент Албана, лорда канцелара, државног тужиоца, политичког саветника – већ у зависност од тога ко је био на власти. После оптужбе за корупцију повукао се из јавног живота и посветио писању. Платонова Атлантида (*Критија*) и Бејконова – деле само исто име. Бејконова Атлантида је визија неког будућег света у којем царује наука. Становници ове земље живе на једном острву Пацифика (а не Атлантика), западно од Перуа. Они су хришћани, красе их великодушност, просвећеност, достојанство, побожност и дух заједништва, живе у миру и слози, довољно изоловани да не буду мета, незаинтересовани за освајање туђих територија. У центру острва је Бенсалем (у преводу „син целине”), где столује краљ и парламент, али највиша власт припада другој установи. То је Соломонов дом, који је наводно устројио Соломон неких 300 година пре Христа. Њу чине најбољи научници свих профила, од техничара до филозофа. Одатле се управља, али не људима, већ природом. Циљ владе јесте да прошири границе сазнања све до спознаје о божанским принципима стварања. Једина трговина којом се баве Бејконови Бенсалемци јесте трговина знањем. На дванаест година сваки члан владе одлази у неку напредну земљу да тамо упије сва могућа знања која после имплементира на Новој Атлантиди. Етички проблем овог штива јесте тај што се не види да Бенсалемци исто тако одају другима своја достигнућа као што их усисавају у себе; проточност знања и прогреса Нове Атлантиде и остатка света није двосмерна, трговина Бенсалемаца налик је крађи. Бејконови острвљани

скупљају моћ да би загосподарили не само природом него и људима. Велики поборник моћи знања, Френсис Бејкон у својој утопији разрађује индуктивне процедуре мишљења (од системског посматрања, понављања експеримента, до генерализација у један или више аксиома, па затим поновног прикупљања чињеница све до закључивања), што постаје највиши принцип научног истраживања од њега наовамо.¹⁷ Идеју о прогресу и знању као највишој тачки цивилизацијског домета исмејао је Џонатан Свифт у *Гуливеровим путовањима* (1726), када његов јунак доспева на острво чији се становници филистински баве мерењима и „науком”, но у основи су (духовни) патуљци.

2.7. Посвета учитељу

Дирљива је посвета Ебинизера Хауарда (1850–1928) „светом серу” Томи Мору, смештена у сам наслов његове књиге *To Morrow. A Peaceful Path to Real Reform* (1898). Четири године касније Хауард у поновљеном издању излаже своју теорију вртних градова сутрашњице. У жељи да реши проблеме пренасељеног Лондона на размеђи два века, Ебинизер Хауард спаја економске предности града и еколошке предности села. Наиме, осмислио је комбинацију то двоје како би спојио цивилизацију и природу. По њему, вртни град требало би да заузима 2.400 хектара и да има 32.000 становника: 30.000 у градском делу општине и 2.000 на пољопривредним поседима. Хауардов град је кружног облика. У центру је концентрат установа: општина, тржни, рекреациони и културни центар, позориште, црква, болница (они чине тзв. Кристалну палату). Из центра се у виду концентричних кругова шире даље зоне испресецане радијалним булеварима (круг је подељен на четири дела). Појаси зеленила окружују делове за становање, потом следе индустријска зона (железница иде по ободу града), фабрике, складишта, постројења. У свету Ебинизера Хауарда

¹⁷ Иако побожан, Бејкон је у *Новом Органону* (1620) устројио систем логичког закључивања који се ослања на емпиријске доказе, али је претерано рећи да он устројава позитивизам јер истиче искривљавања у закључивању које имамо већ и самом чињеницом да припадамо људском роду те чулима посматрамо и ограничавамо свет који је већи од наших чула. Ова искривљавања истине, илити заблуде, Френсис Бејкон зове „идолима племена”; својом индивидуалном нарави искривљујемо чињенице („идоли пећине”); језик сам ограничава стварност („идоли трга”); неизлажење из кутија већ оформљеног мишљења, верност догмама, веровањима, ауторитетима искривљује чисту перцепцију („идоли театра”). Међутим, пошто искривљавања језичком апаратом (Бејконови „идоли трга”) припадају свим наведеним диоптријама, заблуде мишљења или искривљења у опажању могу се поделити и на: она која се тичу врсте (дакле, као људи обдарени чулима условљени смо да видимо само онај спектар стварности који наша чула могу да обраде), она која се тичу припадности разним већим или мањим групама која нас чине пристраснима, и напослетку она која се тичу личних ограничености (колико је наша перцепција чиста од тумачења која производе из уверења, образовања, искуства, генетике).

жене имају једнака права као мушкарци, иако су жене у Великој Британији право гласа добиле тек 1918. На челу општине је Управни одбор. Чланови одбора се бирају и могу бити и мушкарци и жене. Због општинског колективизма и јавног власништва над земљом, Хауард је сматран социјалистом. Али њега не интересује власништво над средствима за производњу, већ власништво над земљиштем. Кад постане пренасељен, оснива се нови вртни град, те настају гроздови градова. Друштвена заједница и коректни међуљудски односи највише су вредности ове необичне визије. Лечворт, Велвин, Харлоу, Хампстед настали су по Хауардовој замисли, чак и насеље Прозоровка у Русији, 40 км удаљено од Москве.¹⁸

2.8. Аркосанти

Као израз грозничаве потребе за заклоном и промишљене потребе за уређењем, град је покушај да се зона становања повеже са зоном здравља, задовољства, радости. „Град је конкретизовани оптимизам”, рекао је велики амерички архитекта, филозоф и визионар италијанског порекла **Паоло Солери** (1919–2013), а „конкретизовани оптимизам” дословно значи „оптимизам од бетона”. Управо би се тако могле назвати његове ненадмашно маштовите архитектонске структуре. Године 1959. Солери је исцртао планове пустињског града Меса Ситија у виду гигантских еколошких урбаних центара који се, уместо хоризонтално, протежу вертикално у свемир. Да би јасније дефинисао утопијске конструкте, Солери је од речи „архитектура” и „екологија” у својој књизи *Arcology: The City in the Image of Man* (1969) сковао израз „аркологија”. Наредне године са студентима добровољцима започео је изградњу „града будућности” у Аризони, 100 километара од Феникса. Комплекс се зове „Аркосанти” и простире се на мање од једног квадратног километра. Необичне зграде пуне бетонских лукова и полулукова, торњева, полукупола, у амбијенту чемпреса и маслина, имају више намена. Поред станова, ту су кафићи, пекаре, галерије. Само путева и аутомобила нема. Ова јединствена урбана лабораторија усред пустиње финансирала се продајом звончића од керамике и бронзе који су се ту производили. Зато је изградња била веома спора. Требало је да има породица

¹⁸ Рус Борис Викторович Сакулин у свом плану реконструкције Москве 1920. полази управо од Хауардових вртних градова. И париски ђак архитекта Михајло Радовановић 1931. прави урбанистички план Нове колоније на десној страни Лепенице у Крагујевцу према идејама Ебинизера Хауарда. „И на тадашњој периферији града [Београда] настају насеља на трагу вртних градова [...] : Котеж – Неимар, Чиновничка и Професорска колонија. Ту идеју за Београд, у Генералном плану из 1923. године заступао је општински архитекта Јан Дубови (1892–1969)” (Бојанић 2012: 27–35).

колико и Платонов идеални полис (5.040), но у време Солеријеове смрти тамо је живело свега 75 људи.

2.9. Рај на земљи

У својим пројекцијама идеалног простора човек је настањивао непроходна места, далеко од самог себе. **Шамбала** (Шангри-Ла), митско краљевство на Тибету (наводно, у околини Дауладара (*Dhauladhar*)), представља једно такво рајско место и у преводу значи „место среће”. Помиње се у древним будистичким текстовима Калачакра тантре (тантра Точка времена), у тибетском тексту Чангчунга (*Zhangzhung*), у индијској Вишну Пурани (4.24), где се каже да је последњи Вишнуов аватар Калки рођен у малом селу Шамбали. Наводно, Шамбала је тајни центар Белог братства, божанских чувара који се старају о напретку човечанства и који ће га увести у златно доба. У касном 19. веку Хелена Блаватска, „спиритуални адепт Велике беле ложе”, оснивач Теозофског друштва, помиње Шамбалу, као и Елис Бејли, угледна чланица тог друштва, а да су веома озбиљно схваћене, говори чињеница да су и Совјети и нацисти (Хајнрих Химлер, Рудолф Хес) слали своје експедиције у потрази за овом химером. Николај Рерих, руски сликар и мистик, предводио је 1924–1928. експедицију на Тибет тражећи изгубљени рај Шамбалу. На Алтају је Рерих забележио причу једног ламе који је тврдио да је Шамбала град у срцу Агарте, да тамо влада краљ света и да је Агарта повезана са свим државама. Далај-лама Тензин Гјацо рекао је да је Шамбала унутрашња категорија и чини се да то једино има смисла. **Агарта**, подземни град у центру планете, још једно је рајско место. Постоје тачке на свету из којих се може стићи у Агарту. Једно од њих је Тибет. И Агарта је место просветљених мудраца. Популаризовао ју је енглески политичар и књижевник Едвард Булвер-Литон 1871. романом *Врил, моћ надлазеће расе*, где је становнике Агарте, сасвим супротно миту, представио као непријатеље људи. Духовни центри су и **Хипербореја** и **Тула**. Легенде о њима испредају се вековима. Деле исто свето подручје, и то крајњег севера. Овај простор су највероватније настањивали наши преци у последњем предгацијалном добу, одакле их је отерала сурова климатска промена.¹⁹ Хипербореју први пут помиње Херодот у својој *Историји*, као свето место одакле долази Аполон, али се и у дубоким седиментима митолошког наслеђа индоевропских народа могу наћи мотиви поларне ноћи, дугог свитања и сумрака и сл. Тула је вероватно била духовно средиште Хипербореје. Плиније Старији говори

¹⁹ За потврду видети *Календар земљине прошлости* (1926) Милутина Миланковића и Тилакову *Арктичку прадомовину Веда* (1903).

о Тули на самом Арктику (*Historia Naturalis* 2: LXXVII, CXII; 6: XVI). Овај топоним са својим бројним варијацијама помиње се широм Земљиног шара (Тула, Тулуз, Тулос, Туљчин, Тулон итд.), а постојао је и у старим претколумбовским цивилизацијама. Елдорадо је још једна химера, пре свега, Европљана. У преводу значи „златни човек”, а касније се поље значења шири на област, регију, земљу у којој има злата. У односу на претходне појмове, овај је донекле примитиван. Постоји место у којем има злата у изобиљу и то место треба наћи. Причу о Елдораду су од Индијанаца са Анда чули конквистадори у 16. веку, што је изазвало златну грозницу и покренуло бројне експедиције по џунглама Амазоније.

2.10. Рај на небу

У Рају, најдаљем домету људске фантазије о идеалном месту, свега има у изобиљу. Џенет, муслимански рај, пун је извора, река и фонтана (баш као да су га измишљали бедуини), то је простор не само духовних ужитака већ и телесних. Будистички рај (нирвана) лично је остварење појединца, његово чисто стање свести. Старозаветни рај је Еденски врт који се налазио у Месопотамији, у долини Нила, Тигра и Еуфрата. То је рај незнања јер његови први људи још нису убрали плод са Дрвета. Заједница са Христом у Његовом поновном доласку („Парусија”) чини новозаветни рај неупоредиво примамљивијим местом. Рај или Царство Небеско доћи ће и у ову нашу димензију другим Христовим доласком, кажу пророци. Да бисмо се нашли у тако значајном друштву, треба да будемо налик Богу, да оставимо своју непотпуност на крсту, и жртвујемо прохтеве свог малог „ја” у овом животу за сјај и славу у оном.

3.

3.1. Квадрирање круга

Симболика нерешивог математичког проблема, који води порекло из старог Египта, да се помоћу шестара и лењира конструише квадрат исте површине као задати круг,²⁰ у психолошком смислу представља измирење супротности од којих је човек начињен (између божанског и земаљског, рационалног и инстинктивног, рационалног и емотивног и сл.). Како круг симболизује Небо, мушки божански принцип, активно, немерљиво и бесконачно, а квадрат Земљу, женски божански принцип, симбол материје, мерљивог и ограниченог

²⁰ Помоћу шестара и лењира то није могуће јер се не може геометријски конструисати број π , што је 1882. године и доказао Линдеман.

– уписати квадрат (исте површине) у (задату) кружницу или на њу, значило би помирити у себи ове супротности. На цртежу „Витрувијев човек” (1487), познатом и као „Закон пропорција”, Леонардо да Винчи решава загонетку ставивши човека унутар круга и уписаног квадрата, али тако да центар квадрата буде значајно спуштен у односу на центар круга. (Пупак човека је центар круга, а у пределу одмах изнад гениталија је центар квадрата.) Кроз однос идеалних људских пропорција и геометрије Леонардо поставља људско тело у аналогни однос са устројством свемира. Јер ако се упише круг унутар Леонардовог квадрата, и ако између насталог мањег и оног већег круга нацртамо мали круг изнад главе човека, приметимо да обими малог круга (изнад главе човека) и оног испод њега граде исти однос као обими Земље и Месеца.

3.2. Стаклени град

Тешко је замислити узбудљивије авантуристичко штиво од оног које су начинили Жељко Малнар и Борна Бебек књигом *У потрази за Стакленим градом* (1987). Ови врсни интелектуалци и пустолови – који у пећинама Кападокије проналазе промере Велике пирамиде у Гизи и тако успевају да уђу у средиште храма, или на Соломонским острвима силазе у свет мртвих – трагају за најдубљим и најдревнијим наносима цивилизација, али не пропуштају ни да забаве читаоце низом шаљивих ситуација на свом путу. Мало ко се могао похвалити таквим образовањем, ширином интересовања и лудом храброшћу и таквом жудњом за одговорима од апсолутног значаја као модерни Одисеј Жељко Малнар (1944–2013), који је и прво лице овог путописа. Књига обухвата путовање Путем свиле, од Загреба, преко Београда, Атине и Турске, Ирана и Авганистана, затим океаном до Борнеа и Соломонских острва, све до Индије и Тибета. Поред антрополошких анализа, књизи специјалну чар даје управо та чежња за преображајем, за местом у свету које се истовремено налази унутра, у себи. Путујући егзотичним, тешко проходним пределима предцивилизованог света, Малнар крчи пут у сопственој души у тежњи да помири дуалности у самом себи. Стаклени град на крову света је место знања, светлости. То је Борхесов алеф, целина, тачка тоталитета. Будући да је град као место, простор, материјални, пасивни, женски принцип, путовање, тражење тог места је активни, вољни, мушки принцип. Тако је Малнар видео своју експедицију – као потрагу за својом Анимом. Његов „сан о граду” беше сан о Жени.²¹ На Тибету

²¹ „Ако желиш савршен приступ жени, потребно је познавати број – када сам то први пут чуо, звучало ми је сулудо – но највећи мозгови свијета трудили су се да ријеше ту једнакбу из Платонове 'Државе' (књига 8). Бил је држао да је рјешење дато оvdје у Кападокији, не математиком

је, међутим, јунак доживео нејасне визије и разболео се готово насмрт. Да ли је нашао Шамбалу, Стаклени град или Жену, да ли је уцртао квадрат у кружницу свог живота – више је него јасно из онога како је изабрао да заврши свој животни пут, више пијан него трезан, као самопроглашени председник „Републике Пешченице”. Том императиву за смислом, за одговором, том храброшћу да се умре за идеју, да се сиђе у понор и вине у озон Тибета, у математици простог људског живљења недостајало је нешто. Мудрост?

4.

4.1. Садашњост

Како се из изложеног може закључити, „идеално место” пројектовано је у прошлост, у постморталну будућност, на Север, на Хималаје, у средиште земље, на Атлантук и Пацифик, али ма колико да је хронотоп у нашој мање или више вероватној предисторији био златан („златно доба”), ма како далеко у свемиру померали границе своје чежње, ма колико гледали са вером у извесни физички крај сваког од нас, живот се дешава увек само сада. И баш ту, сада и овде, нема утопијских градова. Коментаришући Платонову утопијску визију полиса, Хегел је био врло оштар: „Ако неко гаји само пуста жеље о ономе што је узвишено и истинито, онда је то безбожност” (1964: 223). „Прави идеал није нешто што треба да је стварно, већ је он стваран, и он је оно што је једино стварно; у то се верује пре свега. Ако је нека идеја сувише добра да би имала егзистенцију, онда је то мана самог идеала. Због тога би Платонова држава била нека химера, али не зато што у човечанству нема такве изврности, већ зато што би она, та изврност, била сувише рђава за човечанство. Стварност је сувише добра; што је стварно, умно је” (Хегел 1964: 224).²² Стварност („сувише добра”) иза света појавности није уопште упитна. Хегел је побожан, он говори о божанском Логосу, али Платон је и побожан и делатан. Ако и није физички изградио Магнезију, из пређашњих редова могли смо да наслутимо његов немали утицај на цивилизацијске токове културе. Потреба за „изврсношћу” не умањује тако „сувише добру стварност” (иза света појава). Напротив, потреба за изврсношћу управо проистиче из те (Хегелове) савршене стварности, заједно са свим осталим знаним и незнатим потребама.

писаних бројева, већ математиком архитектуре живих бројева – квадратуром круга у подземљу гдје је свети Јурај убио Змаја...” (Малнар 1987: 31).

²² Треба бити опрезан с Хегеловом „стварношћу” јер за њега „постоји разлика између света појава и стварности” (Хегел 1964: 224).

4.2. Море дубоко дише, Дубровник сија на сунцу

Иако неостварене само зато што су неоствариве, Платонове „жеље” нису биле пусте. Њихово радијантно струјање коритом времена и лагано понирање на дно враћа нас у чаробну Андрићеву авлију, у лепоту искупљену жртвом. Код Андрића с једне стране ове формуле (ове Свете трговине, како смо је назвали) није само жртвовање животног времена да би се направило велико дело, није само уложен труд да би се изградила вечна ћуприја за вечну славу. Чини се да је он морао жртвовати целог себе, о чему сведочи његова утишана неострашћена личност. Наш писац, писац свих нас, овако каже: „Подвргавање законима није срамота јер су закони оно божанско у нама, све воде и усавршују”. Норме и прописи добрих и мање добрих законодаваца само су бледа сенка божанског закона о исправности, који је усађен у сваког од нас. То су неписани закони части и пристојности који проистичу из (чистог) срца. Но закони света и закони срца не морају да се подударе, и онда их, тако репозиционирани, треба ускладити правом мером, као што је Леонардо померио центре квадрата и круга на телу Витрувијевог човека и тако квадрирао круг. Иво Андрић је то умео. Умео је да остане доследан себи, а да се не супротстави разним облицима политичког насиља око себе. Како? Никако другачије већ жртвом и покорвањем законима.

Литература

1. Андрић, Иво (1976), *Стазе, лица, предели*, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна zaloжба Словеније; Скопје: Мисла.
2. Богдановић, Богдан (1986), *Круг на четири ћошка*, Београд: Нолит.
3. Бојанић, Бојан (2012), „Да ли је нарушен концепт вртног града – урбанизам и архитектура у Професорској колонији”, *Архитектура и урбанизам*, 36, 27–35.
4. Грејвс, Роберт [1955] (1990), *Грчки митови*, Београд: Нолит.
5. Кампанела, Томазо ([1623] 1953), *Град Сунца*, Београд: Култура.
6. Карацић, Вук Стефановић [1852] (1935), *Српски рјечник: иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд: Штампарија Краљевине Југославије.
7. Клајн, Иван/ Шипка, Милан (2006), *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
8. Малдини, Слободан (2004), *Енциклопедија архитектуре: архитектура, урбанизам, дизајн, ентеријер* (том 1 и 2), Београд: Интерграф ММ.
9. Малнар, Жељко/ Бебек, Борна (1987), *Употрази за стакленим градом*, Загреб: Ирос.
10. Мор, Томас [1523] (1951), *Утопија: о најбољем уређењу државе и о новом острву Утопији*, Београд: Култура.

11. Paolo Soleri: *Encyclopædia Britannica*. Encyclopædia Britannica, inc. <https://www.britannica.com/biography/Paolo-Soleri> (September 27, 2017).
12. Pliny the Elder: *Natural History*, DOI: 10.4159/DLCL.pliny_elder-natural_history.
13. Платон ([370–360 г. п. н. е.] 1966), *Држава*, Београд: Култура.
14. Платон ([370–360 г. п. н. е.] 1957), *Закони*, Загреб: Култура.
15. Плутарх ([1. в. п. н. е.] (1988), *Успоредни животописи*, Загреб: Аугуст Цесарец.
16. Пушић, Љубинко (1995), „Утопијски град: поништавање мита о граду (утопија која траје)”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXIII, 23, 27–35.
17. РМС I 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска.
18. Скок, Петар (1971), *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.
19. Хегел, Г. В. Фридрих (1964), *Историја филозофије II*, Београд: Култура.

THE DREAM OF THE CITY: IDEAL PLACE, SQUARING THE CYCLE

Summary

Praising the beauty of Dubrovnik, Ivo Andric has underlined the truth that what is worth and what has survived through time is based on sacrifice. This paper begins with definitions of the title words (“dream” and “city”) from Andric’s short impression, postulating the methodological framework for analysis. The most famous models of ideal city-states through history are listed: from Plato’s “Republic” and “Sparte” from Plutarch, via Filarete’s “Sforcinda”, Tomas Mor’s “Utopia”, Campanella’s “City of the Sun” and Bacon’s “New Atlantis”, all to the “Garden cities” of Ebenezer Howard, “Arcosanti” in the Arizona desert of Paolo Solieri, and “In search for the Glass city” of Željko Malnar. The quest for an ideal place is reflected in the visions of Shambhala, Agartha, Thule, Hyperborea, Eldorado, finally, is reflected in the idea of Paradise. Leading to the ideal locations outward routes and inner ones intersect in the human soul. In order to square the circle and resolve the antic mystery in that “intersection space”, what is necessary is to sacrifice oneself, and to obey the laws. Our great Nobel winner knew that.